

Beata Siemińska

PRAWO OSKARŻONEGO – UCZESTNICTWO W CZYNNOŚCIACH PROCESOWYCH

Right of prosecuted person – participation in procedural acts in legal proceedings

Oskarżonym jest osoba, przeciwko której wniesiono oskarżenie do sądu lub co do której prokurator złożył wniosek o warunkowe umorzenie postępowania (art. 71 § 2 kpk), lecz określeniem tym – używanym w znaczeniu ogólnym – kodeks postępowania karnego obejmuje również podejrzanego (art. 71 § 3 kpk)¹.

W systemie polskiego prawa karnego procesowego oskarżony jest podmiotem procesu, a nie przedmiotem postępowania jak w procesie inkwizycyjnym. Uznanie oskarżonego za stronę procesową zmusza do przyznania mu gwarancji procesowych. Przyznanie tych gwarancji jest wynikiem zasady praworządności. Ponieważ oskarżony jest stroną bierną, jego funkcja procesowa polega na odpiętraniu zarzutów oskarżenia oraz na wskazywaniu tych dowodów i okoliczności, które – w jego przekonaniu – bądź stwierdzają jego niewinność, bądź przemawiają na jego korzyść².

Do najważniejszych grup zespołów przepisów gwarancyjnych służących oskarżonemu należą unormowania bezpośrednio określające jego prawo do obrony materialnej i formalnej (art. 6), w tym prawo podejrzanego do otrzymywania informacji o jego uprawnieniach i obowiązkach (art. 300), o zarzutach (art. 313, art. 308 § 2, art. 325 g), możliwość udziału oskarżonego i jego obrońcy w czynnościach postępowania przygotowawczego (art. 316, 317, 318) oraz w rozprawie (art. 350, 353, 355, 356, 361), prawo składania wyjaśnień, możliwość uchylenia się od ich składania (art. 176, 367, 386), prawo swobodnego wyboru obrońcy (art. 83) i możliwość porozumiewania się z nim oskarżonego tymczasowo aresztowanego (art. 73); prawo odwołania się od wydanych w pierwszej instancji wyroków oraz postanowień, zarządzeń, zarządzeń, także działu XI, normującego środki zaskarżania, w tym kasację.

Aby oskarżony miał możliwość realizacji powyższych uprawnień, w szczególności prawa do obrony przez składanie wyjaśnień (zagwarantowanego przepi-

¹ A. Gaberle, *Dowody w procesie karnym – teoria i praktyka*, Wydawnictwo Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, s. 127.

² S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie*, PWN, Warszawa 1981, s. 89.

sami Konstytucji RP i art. 9 kpk), musi mieć zagwarantowane prawo uczestnictwa w posiedzeniach, rozprawie i innych czynnościach procesowych.

Przez udział w czynnościach należy rozumieć nie tylko obecność podczas trwania czynności procesowych, samo asystowanie, ale także zachowanie aktywne, np. możliwość zadawania pytań, wnoszenia uwag co do sposobu czy zakresu prowadzonej czynności.

Prawo do podejmowania przez podejrzanego czynności procesowych, a więc dyspozytywność podejrzanego, jest atrybutem jego stanowiska procesowego. Podejrzanym bowiem może podejmować inicjatywę czynności procesowych w celu ochrony swych interesów procesowych niezależnie od woli organu ścigania³.

W myśl art. 175 § 2 kpk obecny przy czynnościach podejrzany ma prawo składać wyjaśnienia co do każdego dowodu, w ten sposób zabezpieczając swoje prawo do obrony. Kodeks nie wprowadza tu jednak żadnego rozróżnienia, jeśli chodzi o etap postępowania karnego, należy więc przyjąć, że uprawnienie powyższe przysługuje oskarżonemu zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i postępowaniu jurysdykcyjnym⁴. W tym wypadku chodzi o fragmentaryczne oświadczenie oskarżonego o charakterze ocennym, pozwalające mu na ustosunkowanie się do konkretnego źródła lub środka dowodowego z podaniem własnej wersji danego zdarzenia czy jego części⁵. Jak słusznie podnosi W. Daszkiewicz, uprawnienie powyższe ma jednak charakter fakultatywny, w tym znaczeniu, że przysługuje ono oskarżonemu jedynie wówczas, gdy jest on obecny przy dokonywaniu określonej czynności dowodowej⁶. W ramach prawa do uczestniczenia w czynnościach procesowych wyróżnia się m.in. prawo do udziału w czynnościach śledztwa lub dochodzenia, o których dokonanie występował z wnioskiem (art. 315 kpk), jak również obecność oskarżonego w postępowaniu sądowym. Przepis art. 315 kpk statuuje prawo stron i ich przedstawicieli procesowych do składania wniosków o dokonanie odpowiednich czynności procesowych. Podejrzanemu, który złożył wniosek o dokonanie czynności w postępowaniu przygotowawczym, oraz jego obrońcy nie można odmówić prawa wzięcia udziału w tej czynności, jeśli tego żąda – art. 315 § 2 kpk. Na przykład nie można odmówić podejrzanemu udziału w konfrontacji świadków, jeżeli o dokonanie tej czynności występował z wnioskiem i żąda udziału w niej⁷. Jedynym ograniczeniem podejrzanego w jego uprawnieniach jest tymczasowe aresztowanie lub kara pozbawie-

³ F. Prusak, *Pociągnięcie podejrzanego do odpowiedzialności w procesie karnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1973, s. 251.

⁴ Z. Muras, *Wyjaśnienia oskarżonego w procesie karnym i prawie karnym materialnym – komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 102.

⁵ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego – komentarz*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 457.

⁶ W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia dowodowe*, Oficyna Wydawnicza Branta, Poznań 2001, t. II, s. 97.

⁷ A. Kamińska-Nawrot, *Podejrzany – status podejrzanego w procesie karnym*, Materiały dydaktyczne, Słupsk 2005, s. 12.

nia wolności w innej sprawie – art. 318 kpk – „podejrzanego pozbawionego wolności nie sprowadza się tylko wtedy, gdy spowodowałoby to poważne trudności, czyli zwłoka groziłaby utratą lub zniekształceniem dowodu w razie zwłoki” – art. 316 § 1 kpk. Chodzi o to, aby czynności niepowtarzalne przeprowadzone były w warunkach gwarantujących przekonanie zarówno sądu, jak i strony procesu o ich pełnej wartości dowodowej.

Do poważnych trudności, które dają podstawę do odmowy sprowadzenia podejrzanego pozbawionego wolności, możemy zaliczyć następujące okoliczności:

- podejrzany jest bardzo agresywny w stosunku do innych uczestników postępowania;
- podejrzany wcześniej podejmował próby ucieczki;
- zakład karny lub areszt śledczy, w którym przebywa podejrzany, jest odległy od miejsca przeprowadzenia czynności procesowej;
- podejrzany pozostaje pod opieką lekarza i istnieją przeciwwskazania odnoszące się do transportowania go lub dopuszczenia do udziału w czynności;
- zachodzi realne niebezpieczeństwo wzajemnego porozumiewania się podejrzanych lub podejrzanego ze świadkiem;
- właściwa jednostka Policji nie ma możliwości w danym czasie przewiezienia aresztowanego z miejsca osadzenia do miejsca wykonania czynności, np. z powodu poważnego zagrożenia bezpieczeństwa państwa, klęski żywiołowej, poważnej katastrofy w komunikacji itp.

Istnienie przeszkody i usprawiedliwiona odmowa sprowadzenia podejrzanego na miejsce czynności powinny być udokumentowane notatką urzędową lub innymi dokumentami (np. zaświadczeniem lekarskim), umieszczonymi w aktach głównych sprawy⁸.

Należy podkreślić, iż "nie każda trudność jest wystarczającym powodem do niesprowadzenia podejrzanego pozbawionego wolności, lecz tylko trudności znacznie komplikujące sytuację, tak samo nie każda zwłoka może stanowić uzasadnienie do podjęcia powyższych kroków, lecz tylko taka, która miałaby wpływ na prawidłowy przebieg procesu"⁹. Jednym słowem, przepis wymaga dla odstąpienia od zasady, aby trudności były poważne.

Niezależnie jednak od tego, czy strona, wystąpiwszy z żądaniem dopuszczenia do udziału w czynności prowadzonej na jej wniosek, wzięła udział w tej czynności czy zrezygnowała z udziału mimo powiadomienia, ma ona prawo dostępu do protokołu tej czynności, jak również dokumentu pochodzącego od niego lub sporządzonego z jego udziałem oraz może z niego sporządzać odpisy (art. 157 § 3 kpk). Dotyczy to także pozbawionego wolności, którego nie sprowadzono na miejsce czynności z uwagi na poważne trudności, miał on bowiem prawo uczest-

⁸ M.P. Krysiak, *Przesłuchanie podejrzanego*, Materiały dydaktyczne, Szczytno 2007, s. 23–24.

⁹ I. Wojciechowski, *Przedstawienie podejrzanemu zarzutów i dowodów z jego wyjaśnień*, Piła 1979, s. 11.

nictwa, a jedynie z uwagi na owe trudności organ został upoważniony do niesprowadzania go¹⁰.

W toku postępowania przygotowawczego przeglądanie akt, sporządzanie z nich odpisów i kserokopii oraz odpisów uwierzytelnionych, zależy od zgody prowadzącego postępowanie, a oskarżony może także złożyć zażalenie na odmowę udostępnienia akt (art. 156 ust. 1 i 5, art. 15 kpk).

Kolejnym prawem, z którego oskarżony ma możliwość korzystania, jest złożenie wniosku o uchylenie lub zmianę środka zapobiegawczego (art. 254 kpk), jak również prawo zaznajomienia się z materiałami postępowania przygotowawczego (art. 321 kpk), o czym była mowa powyżej. Ważną rolę dla oskarżonego odgrywa posiedzenie w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania. Ustawa *implicitie* nie przewiduje obowiązkowego uczestniczenia oskarżonego w takim posiedzeniu, lecz daje mu prawo do wzięcia udziału w posiedzeniu sądu.

Znacznie szersze uprawnienia do udziału w czynnościach postępowania przysługują oskarżonemu w postępowaniu jurysdykcyjnym, z racji jego ogólnego uprawnienia i obowiązku uczestnictwa w rozprawie, a ponieważ podstawę rozstrzygnięcia może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w toku rozprawy głównej, tym samym oskarżony ma możliwość „zetsknięcia” się, co do zasady, ze wszystkimi przeprowadzonymi dowodami¹¹.

Omawiając uprawnienia oskarżonego w toku postępowania jurysdykcyjnego, nie sposób nie wspomnieć o możliwości składania wyjaśnień w odniesieniu do czynności dowodowych, które zostały przeprowadzone pod jego nieobecność (art. 375 § 2, art. 377 § 5 kpk). Nieobecność oskarżonego w trakcie procesu sądowego często jest spowodowana wydalaniem go z sali rozpraw. Wydalenie oskarżonego musi jednak zostać poprzedzone upomnieniem go przez przewodniczącego. Natomiast samo wydalenie powinno nastąpić na pewien czas, zatem nie na cały czas rozprawy. Wydalenie oskarżonego powinno zatem nastąpić na czas możliwie najkrótszy¹². Jeżeli po powrocie oskarżony znów zachowuje się w sposób zakłócający porządek rozprawy lub godzący w powagę sądu, możliwe jest ponowne jego wydalenie. Uprawnienie to jest konsekwencją obowiązku, jaki został nałożony na przewodniczącego rozprawy, mianowicie: utrzymania na sali sądowej spokoju i porządku (art. 372 kpk)¹³.

Po powrocie oskarżonego na salę rozpraw przewodniczący jest zobowiązany niezwłocznie poinformować go o przebiegu rozprawy w czasie jego nieobecności oraz umożliwić złożenie wyjaśnień co do przeprowadzonych w czasie jego nieobecności dowodów. Obowiązek ten sprowadza się do poinformowania oskarżo-

¹⁰ T. Grzegorzczak, op. cit., s. 753.

¹¹ Z. Muras, op. cit., s. 103.

¹² J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska SA, Warszawa 2005, t. II, s. 246.

¹³ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. II, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 364.

nego o przebiegu rozprawy, czyli o tych wszystkich czynnościach, które zostały przeprowadzone pod jego nieobecność. Przewodniczący nie ma tu obowiązku odczytania zaprotokołowanych wyjaśnień współoskarżonych lub zeznań świadka, jednak na prośbę oskarżonego powinien to uczynić, jeśli określona wypowiedź ma znaczenie dla kwestii ustosunkowania się do niej oskarżonego¹⁴. Należy również podkreślić, że oskarżony czasowo wydalony z sali rozpraw w trybie art. 390 § 2 kpk, choć pozbawiony bezpośredniego uczestnictwa w przesłuchaniu danego świadka, może jednak przez swoją aktywność procesową po zapoznaniu się z treścią zeznań złożonych w czasie jego nieobecności (art. 375 § 2 kpk w zw. z art. 390 § 2 kpk) spowodować złożenie dodatkowych zeznań w odpowiedzi na istotne dla sprawy pytania świadka¹⁵, jak i w ramach swoich uprawnień może on również formułować pytania do świadka. Ma też on nieskrępowaną możliwość składania wyjaśnień co do każdego przeprowadzonego dowodu, także w czasie jego nieobecności na sali sądowej (art. 175 § 2 kpk)¹⁶.

Wyżej wymienione prawa oskarżonego w postępowaniu jurysdykcyjnym potwierdza również art. 6 ust. 3 d. EKPC, który stanowi, że oskarżony ma prawo do aktywnego udziału w postępowaniu dowodowym, konkretnie do przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania swojej obecności na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia.

Zgodnie z art. 117 § 1 kpk uprawnionego do wzięcia udziału w czynności procesowej zawiadamia się o jej czasie i miejscu, chyba że ustawa stanowi inaczej. Oskarżony ma prawo udziału w posiedzeniach sądu przed rozprawą, zawiadomienie go o terminie posiedzenia jest wymagane w wypadkach wskazanych w ustawie (art. 339 § 5 kpk *in fine*). Jeżeli oskarżony: 1) nie stawił się, a brak jest dowodu, że został powiadomiony; 2) zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że niestawiennictwo wynikało z powodu przeszkód żywiołowych lub innych wyjątkowych przyczyn; 3) usprawiedliwił swe niestawiennictwo i wniósł o nieprzeprowadzanie czynności bez jego obecności, to czynności się nie przeprowadza. W tym ostatnim przypadku podkreślenia wymaga to, iż warunkiem *sine qua non* jest wystąpienie kumulatywnie dwóch przesłanek: usprawiedliwienie niestawiennictwa i żądanie odroczenia przeprowadzenia czynności.

Kolejną materią przesłuchania jest obowiązkowy udział w posiedzeniu bądź rozprawie. Jeżeli udział oskarżonego w posiedzeniu bądź rozprawie jest obowiązkowy, to organ procesowy dokonuje jego wezwania, wskazując czas i miejsce, określeniem rodzaju sprawy, charakteru czynności oraz z uprzedzeniem o skutkach niestawiennictwa (art. 129 § 1 kpk). Jeżeli natomiast stawiennictwo nie jest obowiązkowe, wówczas dochodzi do zawiadomienia oskarżonego, mającego charakter informacji, lecz nie nakazu uczestnictwa¹⁷.

¹⁴ Z. Muras, op. cit., s. 453–455.

¹⁵ Tamże, s. 103.

¹⁶ Wyrok SA z dnia 13 września 2006 r., II AKa 95/06, LEX nr 284353.

¹⁷ W. Daszkiewicz, op. cit., t. II, s. 57–58.

Udział oskarżonego w posiedzeniach sądu przewidziany jest już w ramach wstępnej kontroli oskarżenia. Rozstrzygana jest tu jego odpowiedzialność karna, dlatego uczestnictwo w tych posiedzeniach ma istotne znaczenie. We wskazanych ściśle w art. 339 § 5 kpk rodzajach posiedzeń oskarżony ma prawo wziąć udział, dlatego o terminie i miejscu posiedzenia winien być powiadomiony.

W posiedzeniu w przedmiocie: warunkowego umorzenia postępowania (art. 341 § 1 i 3 kpk), skazania bez rozprawy (art. 343 § 2 kpk), wniosku prokuratora o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 354 pkt. 2 kpk) udział oskarżonego jest obowiązkowy, jeżeli prezes sądu lub sąd tak zarządzi, a w ostatnim przypadku decyzja należy wyłącznie do sądu i jest determinowana opinią biegłego, uwzględniającą stan zdrowia sprawcy czynu zabronionego.

Omawiając kwestie związane z obecnością oskarżonego, nie sposób nie wspomnieć o warunkowym umorzeniu postępowania. Możliwość warunkowego umorzenia postępowania zachodzi wyłącznie, gdy oskarżony się temu nie sprzeciwia (art. 341 § 2 kpk). Oznacza to konieczność poznania w tym zakresie stanowiska oskarżonego przez sąd. W doktrynie podnoszono słusznie, iż kwestia warunkowego umorzenia postępowania nie powinna być ustalona pod nieobecność oskarżonego, bo jest to merytoryczne rozstrzygnięcie, a stronom należy zapewnić możliwość wypowiedzenia się. Orzeczenie sądu przelamuje przecież domniemanie niewinności, dlatego poznanie stanowiska oskarżonego bardzo często będzie nieodzowne¹⁸. Analogicznie przedstawia się zagadnienie obecności oskarżonego na posiedzeniu wyznaczonym celem skazania bez rozprawy (art. 335 kpk). W doktrynie podkreśla się obowiązkowy udział oskarżonego, zwłaszcza gdy:

- sąd jest skłonny uwzględnić wniosek, lecz nie zgadza się na uzgodnienia między prokuratorem a oskarżonym w przedmiocie wymiaru kary czy środków;
- występują wątpliwości dotyczące swobodnie i osobiście wyrażonej zgody oskarżonego na taki sposób rozstrzygnięcia i jego świadomości następstw wynikających z wyroku;
- sąd oczekuje zobowiązania się oskarżonego do stosownego trybu życia (art. 343 § 3 kpk); – sąd uznaje za celowe doprowadzenie do porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym co do naprawienia szkody lub zadośćuczynienia krzywdzie (art. 341 § 3 kpk w zw. z art. 343 § 2 kpk).

Można dodać, że obecność oskarżonego na posiedzeniu będzie również obowiązkowa, gdy wyraził on zgodę na wniosek prokuratora w trybie art. 335 § 1 kpk, lecz poczynione w tym względzie ustalenia nie mogą zostać zaakceptowane przez sąd z uwagi na brak takich możliwości według przepisów ustawy (np. z

¹⁸ B. Wójcicka, *Jawność postępowania sądowego w polskim procesie karnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1989, s. 70.

powodu błędu oskarżyciela ustalono roczny okres próby przy zawieszeniu kary pozbawienia wolności)¹⁹.

Oskarżony ma prawo uczestniczenia nadto m.in. następujących posiedzeniach sądu, oprócz wymienionych w art. 339 § 2, 3, i 4 kpk, w przedmiocie: przepadku poręczenia majątkowego lub ściągnięcia sumy poręczenia (art. 270 § 2 kpk), wniosku oskarżonego o skazanie go bez postępowania dowodowego, ewentualnie w trybie uproszczonym (art. 474 a § 2 i 3 kpk), uzupełnienia wyroku (art. 420 kpk), kasacji od postanowienia (art. 535 § 1 kpk), wznowienia postępowania (art. 544 § 3 kpk), podjęcia postępowania warunkowo umorzonych (art. 550 § 2 kpk), dopuszczalności przekazania lub przejęcia orzeczenia do wykonania (art. 611 a § 1 kpk). W sądzie odwoławczym może brać udział w posiedzeniu w przedmiocie: uchylecia orzeczenia z powodu bezwzględnych przyczyn odwoławczych (art. 439 § 3 kpk), zażalenia na postanowienia kończące postępowanie (art. 464 § 1 kpk), środka odwoławczego od orzeczenia wydanego na posiedzeniu, w którym strony mogą wziąć udział (art. 464 § 1 zd. II).

Udział oskarżonego w rozprawie poprzedzony jest doręczeniem mu odpisu aktu oskarżenia. Między datą zawiadomienia a terminem rozprawy powinno upłynąć co najmniej 7 dni, aby oskarżony mógł mieć możliwość przygotowania się do obrony (art. 353 § 1 kpk). W razie niezachowania tego terminu w stosunku do oskarżonego lub jego obrońcy rozprawa na wniosek któregośkolwiek z tych podmiotów, zgłoszony przed rozpoczęciem przewodu sądowego, ulega odroczeniu (art. 353 § 2 kpk)²⁰.

Zgodnie z art. 374 § 1 kpk obecność oskarżonego na rozprawie głównej jest obowiązkowa, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej. Wyjątki przewidziane są w postępowaniu uproszczonym (art. 479 § 1 i 480 kpk) i postępowaniach opartych na tym trybie, w których sąd może wydać wyrok zaoczny po spełnieniu odpowiednich przesłanek²¹, a także w sprawach o wydanie wyroku łącznego (art. 573 § 2 kpk). Odstępstwa od wspomnianej zasady przewidziane są w art. 375, 376, 377, 390, 419 § 2 kpk, z których wynika, że prawo oskarżonego do uczestnictwa w rozprawie i możliwość podejmowania czynnej obrony jest tylko jego uprawnieniem, nigdy natomiast obowiązkiem.

Nieobecność oskarżonego na rozprawie, zarówno na całości, jak i jej części, gdy obecność ma charakter obowiązkowy, stanowi bezwzględną przyczynę odwoławczą (art. 439 § 1 pkt 11 kpk). Uchylenie orzeczenia wyłącznie z tej przyczyny (lub dodatkowo z przyczyn określonych w art. 439 § 1 pkt 9 i 10 kpk) może nastąpić tylko na korzyść oskarżonego²².

¹⁹ M. Błoński, *Wyjaśnienia oskarżonego w polskim procesie karnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 142–143.

²⁰ Tamże, s. 144–145.

²¹ M. Błoński, *Przesłanki wydania wyroku zaocznego*, „Przegląd Policyjny” 2001, nr 2 (62), s. 47 i n.

²² B. Wójcicka, op. cit., s. 124.

Udział oskarżonego natomiast nie jest wymagany przy ogłoszeniu wyroku (art. 419 kpk), a także w rozprawie dotyczącej wydania wyroku łącznego, chyba że sąd postanowi inaczej (art. 573 § 2 kpk). W postępowaniu uproszczonym stawiennictwo oskarżonego nie jest obowiązkowe. Sąd po doręczeniu mu wezwania na rozprawę główną może prowadzić postępowanie bez jego udziału, a gdy nie stawiał się również jego obrońca – wydać wyrok zaoczny (art. 479 § 1 kpk). Jeżeli jednak oskarżony nie stawia się na rozprawę, ale usprawiedliwi swoją nieobecność i wniesie o odroczenie rozprawy, to sąd musi wniosek uwzględnić (art. 480 kpk). Ma on bowiem prawo wzięcia udziału w rozprawie, a poprzez złożony wniosek o odroczenie i usprawiedliwienie nieobecności może wyrazić chęć skorzystania z tegoż prawa. Sąd nie jest w takim przypadku władny uznać, że obecność ta nie jest konieczna, poza wyjątkami wskazanymi w ustawie²³. Ocena, czy niestawiennictwo jest rzeczywiście usprawiedliwione, musi być dokonana obiektywnie i nie może być dowolna²⁴.

Oskarżony ma prawo do osobistego uczestnictwa w rozprawie apelacyjnej bez względu na to, co jest jej przedmiotem i w którym kierunku wyrok został zaskarżony. Realizacja uprawnień do osobistego udziału w rozprawie odwoławczej jest tylko uprawnieniem oskarżonego, o którym musi być zawiadomiony. Brak potwierdzenia zawiadomienia o terminie rozprawy powoduje konieczność jej odroczenia (art. 117 § 2 w zw. z art. 450 § 3 kpk).

Znamienna ewolucja w Kodeksie postępowania karnego dotyczy oskarżonego pozbawionego wolności w rozprawie odwoławczej. Należy zwrócić uwagę, że udział oskarżonego w rozprawie przed sądem drugiej instancji nie jest wynikiem całkowicie swobodnej jego decyzji. Sąd bowiem decyduje o sprowadzeniu bądź nie na rozprawę oskarżonego pozbawionego wolności, natomiast nieuwzględnienie wniosku oskarżonego pozbawionego wolności o sprowadzenie go na rozprawę odwoławczą może nastąpić w sytuacjach wyjątkowych²⁵.

Trzeba również dostrzec, że udział oskarżonego w postępowaniu kasacyjnym regulowany jest w art. 535 kpk. O miejscu i terminie rozprawy (lub posiedzenia) należy zawiadomić strony (art. 117 § 1 kpk), mając na uwadze konsekwencje wynikające z art. 117 § 2 i 3 kpk. Oskarżonego pozbawionego wolności nie sprowadza się, chyba że prezes sądu lub sąd postanowi inaczej (art. 535 § 2 kpk). Jeżeli w trakcie rozprawy sąd uzna potrzebę sprowadzenia oskarżonego, winien rozprawę odroczyć w celu zapewnienia udziału oskarżonego.

Należy zaznaczyć, iż wymagania wynikające z art. 6 EKPC w zakresie osobistego udziału oskarżonego nie dotyczą kontroli orzeczenia wyłącznie w aspekcie prawnym. Jednakże podkreśla się w orzecznictwie strasburskim konieczność

²³ Wyrok SN z dnia 25 IX 1975 r., III KR 92/75, OSNPG 1976, z. 1, poz. 10.

²⁴ Wyrok SN z dnia 9 V 1995 r., III KRN, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 10, poz. 9.

²⁵ Wyrok SN z dnia 17 IV 2009 r., III KK 30/09, Lex nr 512125; wyrok SN z dnia 15 V 2001 r., V KKN 517/00, OSNKW 2001, z. 7–8, poz. 61; wyrok SN z dnia 15 V 2001 r., V KKN 79/01, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 10, s. 8; Wyrok SN z dnia 29 III 2000 r., V KKN 116/98, tamże, nr 2, s. 16.

respektowania zasady równości broni. Ostrzejsze wymogi mają zastosowanie, gdy wyrok zostanie uchylony, a sprawa przekazana do ponownego rozpoznania przez sąd pierwszej lub drugiej instancji²⁶.

Omawiając czynności z udziałem podejrzanego i mające znaczenie dla toczącego się postępowania, należy odnieść się do obecności samego oskarżonego.

Aby organ procesowy nie przeprowadził czynności i umożliwił w przyszłości oskarżonemu np. wzięcie udziału w toku posiedzenia, musi on należycie usprawiedliwić swoją nieobecność. Usprawiedliwienie nieobecności z powodu choroby wymaga przedstawienia zaświadczenia, wystawionego przez lekarza sądowego, potwierdzającego niemożność stawienia się na wezwanie, lub zawiadomienia organu prowadzącego postępowanie²⁷. (Podstawą usprawiedliwienia są zaświadczenia wydawane przez lekarzy sądowych)²⁸.

Oskarżony, który nie stawiał się zgodnie z treścią wezwania, zwłaszcza gdy chce, aby czynność nie została przeprowadzona pod jego nieobecność, jest zobowiązany usprawiedliwić się bez oczekiwania na dodatkowe wezwanie, na sądzie czy organie procesowym bowiem nie ciąży w tym zakresie żaden dodatkowy obowiązek. Sąd zatem nie ustala, czy oskarżony zawinił niestawiennictwa, gdyż taka powinność wynika z wzajemnej lojalności uczestników procesu. Należy jednak podzielić stanowisko SN, wyrażone na tle art. 376 § 2 kpk, zgodnie z którym niestawiennictwo oskarżonego na rozprawę bez usprawiedliwienia – w rozumieniu art. 376 § 2 kpk – oznacza, iż w dacie tej rozprawy nie zaistniały określone przepisem art. 117 § 2 kpk przesłanki uzasadniające to niestawiennictwo. Dokończenie wówczas rozprawy pod nieobecność oskarżonego nie stanowi uchybienia wskazanego w art. 439 § 1 pkt 11 kpk, chyba że fakt późniejszego ujawnienia okoliczności uniemożliwiających uczestniczenie w rozprawie był wynikiem przeszkód żywiołowych lub innych wyjątkowych przyczyn²⁹. W takiej sytuacji ma miejsce naruszenie art. 376 § 2 kpk, choć uchybienie to nie obciąża sądu.

Jeżeli natomiast na oskarżonego nałożony jest obowiązek stawiennictwa, to sąd może zastosować środki przymusu lub środki zapobiegawcze, zanim nastąpi ewentualne usprawiedliwienie niestawiennictwa oskarżonego³⁰.

W razie niestawiennictwa oskarżonego, gdy jest ono obowiązkowe, czynności procesowej nie przeprowadza się, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 117

²⁶ Głosa do wyroku SN z dnia 9 X 1997 r., II KKN 261/96, PiP 1998, nr 12, s. 112.

²⁷ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 1 kwietnia 2009 r., II AKz 226/09, Lex nr 512055; post. SN z 3 marca 2009 r., III KK 330/08, Lex nr 491166; post. SN z 18 grudnia 2008 r., V KK 324/08, OSNwSK 2008, nr 1, poz. 2696.

²⁸ Zob. ustawa z 15 czerwca 2007 r. o lekarzu sądowym (DzU Nr 123, poz. 849 z późn. zm.).

²⁹ Uchwała SN z dnia 28 III 2002 r., I KZP 8/02, OSNKW 2002, z. 5–6, poz. 33.

³⁰ Por. post. SA w Krakowie z dnia 24 I 2001 r., II AKz 28/01, KZS 2001, nr 1, poz. 28; post. SA w Krakowie z dnia 5 VI 1997 r., II AKz 127/97, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 12, poz. 23; post. SA w Krakowie z dnia 6 IV 1994 r., II AKz 114/94, KZS 1994, nr 4, poz. 23; post. SA w Krakowie z dnia 17 IX 1993 r., II AKz 318/93, KZS 1993, nr 11, poz. 20.

§ 3 kpk). Wstrzymanie wykonania czynności nastąpi niezależnie od tego, czy wezwanie doręczono prawidłowo, czy wystąpiła klęska żywiołowa, czy też oskarżony nie stawiał się bez usprawiedliwienia. Ustawa w tym zakresie przewiduje wyjątki, np. art. 376 § 2 kpk czy art. 377 kpk pozwalający na kontynuowanie czynności.

Sporo emocji w doktrynie wywołuje kwestia przeprowadzenia czynności procesowych poza rozprawą i związana z nią pomoc prawna. W postępowaniu sądowym przeprowadzenie czynności procesowych poza rozprawą należy do wyjątków. Artykuł 396 kpk przewiduje możliwość przeprowadzenia czynności zapoznania się z dowodem rzeczowym, oględzin albo przesłuchania świadka przez sędziego wyznaczonego ze swego składu albo sąd wezwany. Po spełnieniu warunków określonych w tym przepisie o miejscu i czasie dokonanych tych czynności należy powiadomić osoby uprawnione i pouczyć o konsekwencjach wynikających z art. 117 § 2 i 3 kpk. W stosunku do oskarżonego pozbawionego wolności zasadą jest, iż nie sprowadza się go na miejsce czynności. Sąd jednak może uznać obecność oskarżonego za konieczną i wówczas nakazać jego sprowadzenie, w szczególności podczas przeprowadzania dowodów na niekorzyść oskarżonego, chyba że chodzi o osoby, podczas przesłuchiwania których przewodniczący skorzystałby z czasowego wydalenia oskarżonego w trybie art. 390 § 2 kpk. Każdorazowo istotne jest rozważenie nie tylko możliwego kierunku źródła dowodowego, ale i jego znaczenia dla odpowiedzialności karnej oskarżonego³¹.

Sięganie po dyspozycję art. 396 kpk winno mieć charakter wyjątkowo oględny, gdyż przepis ten stanowi wyjątek od zasady bezpośredniości, zatem stosowanie go wbrew przepisom procedury i bez uzasadnienia okolicznościami faktycznymi należy traktować jako rażące naruszenie prawa. O tym, jak doniosłą wagę przywiązuje ustawodawca do przestrzegania tej zasady, świadczyć może przepis art. 439 pkt 2 kpk uznający jedną z postaci takiego uchybienia za bezwzględną przyczynę odwoławczą. Należy zatem uznać, że tego rodzaju uchybienie musi być traktowane jako mogące mieć istotny wpływ na treść orzeczenia³².

Innym zagadnieniem dotyczącym oskarżonego jest jego prawo do udziału w czynnościach śledztwa lub dochodzenia, których nie będzie można powtórzyć na rozprawie (art. 316 kpk); jest ono przejawem zasady kontrydiktoryjności w postępowaniu przygotowawczym. Do niepowtarzalnych należą te czynności, których w przyszłości w ogóle nie będzie można wykonać (np. ze względu na znaczne prawdopodobieństwo niestawiennictwa na rozprawie – obawa śmierci świadka, jego wyjazd za granicę), których ponowne wykonanie byłoby niecelowe (np. oględziny miejsca zdarzenia)³³ lub które mogą do czasu przeprowadzenia rozpra-

³¹ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2008, s. 843–844.

³² Wyrok z dnia 18 VI 2003 r., IV KKN 272/00, Lex nr 80289.

³³ W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego – komentarz*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2007, s. 298.

wy ulec zniekształceniu lub zanikowi. Wystarczy uzasadniona obawa zaistnienia jednej z wymienionych przyczyn, aby czynność miała charakter niepowtarzalny. Do czynności niepowtarzalnych doktryna i orzecznictwo zaliczają m.in.: przesłuchanie osoby *in articulo mortis* lub cierpiącej na chorobę wywołującą patologiczne zmiany w psychice, wyjeżdżającej na stałe lub dłuższy czas z Polski do kraju, z którym brak jest umowy międzynarodowej o pomocy prawnej³⁴, konfrontację (art. 172 kpk), okazanie rzeczy lub osoby (art. 173), przeprowadzenie badań na zawartość alkoholu za pomocą stosownych urządzeń, jak też pobranie krwi do badań, oględziny miejsca przestępstwa, przedmiotu, ciała, dokumentu (art. 207), oględziny i otwarcie zwłok (art. 209 § 1), ekshumację (art. 210), eksperyment procesowy czy przeszukanie pomieszczeń i innych miejsc lub osoby (art. 219).

Uznanie przez organ prowadzący postępowanie przygotowawcze określonej czynności za niepowtarzalną obliguje go, zgodnie z art. 316 § 1 kpk, do dopuszczenia do udziału w jej przeprowadzeniu zainteresowanych stron procesowych.

Obowiązek informacji o zamierzonym przeprowadzeniu czynności mającej charakter niepowtarzalny należy do organu ścigania³⁵. Dopuszczenie do powyższych czynności powinno nastąpić z urzędu. Organ ścigania obowiązany jest też z urzędu zawiadomić uprawnione osoby o czasie i miejscu przeprowadzenia czynności. Zawiadomienie powinno być przekazane w taki sposób i w takim terminie, aby osoby te mogły skorzystać z przysługujących im uprawnień. Dlatego zawiadomienie podejrzanego telefonicznie, faksem czy innymi podobnymi metodami należy uznać za wystarczające. Gdy zwłoka grozi utratą lub zniekształceniem dowodu (np. w wypadku dokonywania oględzin śladów na topniejącym śniegu – art. 316 § 1 *in fine*)³⁶, stron i ich przedstawicieli można nie zawiadamiać o planowanej czynności, a podejrzanego pozbawionego wolności się nie sprowadza (art. 316 § 2 kpk). Podkreślić należy, że trudności w sprowadzeniu podejrzanego muszą być poważne, ewentualna zwłoka zaś w postępowaniu tego rodzaju, iż miałyby wpływ na prawidłowy przebieg procesu³⁷. Jeżeli jednak podejrzany stawi się w miejscu jej dokonania, bez oficjalnego powiadomienia, to należy go bezwzględnie dopuścić do udziału w czynności. Podejrzaný uczestniczący w tych czynnościach ma prawo do biernej obecności, ale przede wszystkim do aktywności. Może on składać oświadczenia i wnioski, zadawać pytania osobom przesłuchiwanym, żądać uzupełnienia protokołu o elementy niezbędne jego zdaniem dla prawidłowego udokumentowania przeprowadzonych czynności³⁸.

³⁴ Na temat wykazu umów Polski z innymi państwami zob. M. Błoński, J. Izidorczyk, J. Tylman, *Postępowanie karne. Zbiór przepisów, orzecznictwo i literatura*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Łódź 2002, s. 427–430.

³⁵ I. Wojciechowski, op. cit., s. 11.

³⁶ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2007, s. 654.

³⁷ Tamże, s. 655.

³⁸ M. Błoński, *Wyjaśnienia oskarżonego...*, op. cit., s. 112.

Także orzecznictwo Sądu Apelacyjnego wskazuje na konieczność, aby prowadzący śledztwo dopuścił strony postępowania do udziału w czynności, której nie będzie można powtórzyć na rozprawie głównej (art. 272 § 1 d. kpk i art. 316 § 1 kpk). Za czynność taką należy uznać oględziny rzeczy, jeżeli ma być ona oddana uprawnionemu (art. 199 d. kpk), wymontowanie z niej elementów w celu posłużenia się nimi w celach dowodowych itp. Jeśli więc osoby te żądają udziału w czynności, należy je zawiadomić o jej miejscu i terminie, a w razie braku dowodu doręczenia zawiadomienia o wyżej wymienionej czynności należy ją odroczyć (art. 102 § 1–3 d. kpk i art. 117 § 1–2 k. kpk). W przepisie art. 117 § 2 kpk, mającym charakter gwarancyjny dla stron uprawnionych do wzięcia udziału w czynności procesowej, określono sytuacje, w których czynności się nie przeprowadza. Dzieje się tak m.in., gdy osoba uprawniona została zawiadomiona o miejscu i czasie czynności, nie stawiała się, ale usprawiedliwiła należycie swoje niestawiennictwo i wniosła o nieprzeprowadzanie czynności bez jej obecności³⁹. Uchybienie temu może mieć wpływ na wynik sprawy, bo pozbawia strony możliwości wykazania prawdziwości zarzutów zgłaszanych do stanu dowodu rzeczowego⁴⁰.

Rozważając kwestię czynności niepowtarzalnych i mających znaczenie dla toczącego się postępowania, należy odnieść się do obecności samego oskarżonego, a raczej do możliwych okoliczności jego niedopuszczenia do wyżej wymienionych czynności. O niedopuszczalności do udziału w czynności niepowtarzalnej mogą decydować wyłącznie okoliczności natury technicznej, a nie merytorycznej. W przedmiocie dopuszczenia podejrzanego do czynności niepowtarzalnej organ procesowy nie wydaje żadnej formalnej decyzji.

Osobom uprawnionym, które nie brały udziału w czynności, należy na żądanie udostępnić spisany z niej protokół oraz przyjąć od nich zgłoszone oświadczenia i wnioski.

Kolejnym prawem respektowanym w procesie karnym jest prawo oskarżonego do udziału w innych czynnościach śledztwa (wyłączając czynności ww.), na żądanie strony lub obrońcy czy pełnomocnika, gdy są już w sprawie ustanowieni – art. 317 kpk. Żądanie musi być konkretne, a jeżeli jest ogólnikowe, należy wezwać osobę uprawnioną do wskazania, w jakich czynnościach chce uczestniczyć⁴¹. Zgłoszenie żądania w terminie uniemożliwiającym powiadomienie osoby uprawnionej o czasie i miejscu czynności nie wstrzymuje jej dokonania. Natomiast o dokonaniu czynności powiadamia się osobę uprawnioną (§ 108 ust. 4 regul. prok.). Tylko w szczególnie uzasadnionym wypadku prokurator może postanowieniem odmówić dopuszczenia wnioskodawcy do udziału w czynności ze względu na ważny interes śledztwa lub dochodzenia, np. z powodu przewidywanego ujemnego wpływu obecności podejrzanego na przebieg przesłuchania świadka, w sytuacji przesłuchania świadka incognito, jeżeli zachodzi realna oba-

³⁹ Wyrok SN z dnia 4 II 2003 r., IV KK 379/02, Lex nr 75448.

⁴⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego z dnia 3 IX 1998 r., II AKa 155/98, Lex KZS 1998/10/29.

⁴¹ W. Grzeszczyk, op. cit., s. 298.

wa wykorzystania wyników czynności do próby matactwa lub niebezpieczeństwo utraty bądź zniekształcenia dowodu w razie zwłoki⁴². Ponadto prokurator może również odmówić sprowadzenia podejrzanego pozbawionego wolności, gdy spowodowałyby to poważne trudności (art. 317 § 2 kpk), uzasadnieniem może być np. znaczna odległość zakładu karnego lub aresztu śledczego od miejsca dokonywania czynności. Na postanowienia odmowne prokuratora zażalenie nie przysługuje.

Ważnym uprawnieniem wynikającym z kodeksu postępowania karnego, a dotyczącym podejrzanego, jest możliwość żądania ponownego przesłuchania w sprawach o przestępstwo określone w rozdziale XXV Kodeksu karnego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat. Można przesłuchać go w charakterze świadka tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub żąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego (art. 185 a kpk).

Elementem składowym uczestnictwa w czynnościach procesowych jest również dotyczące podejrzanego i jego obrońcy prawo do informacji o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego albo instytucji naukowej lub specjalistycznej, zapoznania się z tą opinią, jeżeli została sporządzona na piśmie, a także do wzięcia udziału w przesłuchaniu biegłego. Należy osoby te dostatecznie wcześniej zawiadomić o czasie i miejscu czynności. Podejrzanym, w trakcie składania opinii, ma prawo zadawania pytań, żądania uzupełnienia opinii, zwracania uwagi na pominięcie przez biegłego niektórych informacji oraz składania wyjaśnień związanych z okolicznościami dotyczącymi tego dowodu. Uprzednie doręczenie postanowienia ma znaczenie, gdyż umożliwia niezwłoczne rozszerzenie zakresu stawianych biegłemu pytań, ich uzupełnienie czy choćby kwestionowanie kwalifikacji bądź podnoszenie przesłanek uzasadniających wyłączenie biegłego (art. 196 § 3 kpk). O miejscu i terminie przesłuchania biegłego informuje się podejrzanego, którego – jeżeli wyrazi akces uczestnictwa w jego toku – należy do tej czynności dopuścić. Odmowa jest niedopuszczalna. Niedopełnienie tych obowiązków ze strony organu procesowego wobec podejrzanego daje temu ostatniemu prawo wniesienia zażalenia w trybie art. 302 § 2 kpk z uwagi na niedecyzyjny charakter czynności⁴³. Podobne uprawnienia służą podejrzanemu, gdy biegły składa opinię na piśmie.

Jeżeli podejrzanym złożony wniosek o dopuszczenie do konkretnej czynności, a organ procesowy ją przeprowadza, to ma obowiązek zawiadomienia o niej podejrzanego i dopuszczenia go do jej przebiegu (art. 315 kpk). Podejrzanym, który nie wziął w niej bezpośrednio udziału, ma prawo zapoznania się z protokołem sporządzonym z wnioskowanej przez niego czynności i może z niego sporządzać odpisy (art. 157 § 3 kpk).

⁴² T. Grzegorzczak, J. Tylman, op. cit., s. 656.

⁴³ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa...*, op. cit., s. 679.

Ograniczenia w zakresie bezpośredniej realizacji swych praw dotyczą podejrzanego pozbawionego wolności. Podejrzanego wówczas nie spowodowałyby to poważne trudności. Brak jest utrudnień w realizacji uprawnień podejrzanego, gdy biegły ma złożyć jedynie opinię na piśmie. Izolacja podejrzanego w żaden sposób nie stoi na przeszkodzie doręczeniu mu postanowienia o powołaniu biegłego, zapoznaniu się z treścią wydania opinii, możliwości domagania się jej uzupełnienia, wskazaniu błędów i żądaniu wydania opinii przez innego biegłego (art. 315 § 2 zd. II, 316 § 2, 317 § 2, 318 zd. II kpk)⁴⁴.

Reasumując, wnioskujemy, że uprawnienia wynikające z art. 318 kpk mają charakter bezwzględny, ich realizacja nie zależy od uznania organu procesowego – z jednym wyjątkiem, dotyczącym udziału podejrzanego pozbawionego wolności w czynności przesłuchania biegłego⁴⁵. Jeżeli ze względu na poważne trudności nie spowodada się podejrzanego pozbawionego wolności, do udziału w przesłuchaniu biegłych należy dopuścić ustanowionego obrońcę⁴⁶. Prawa powyższe gwarantują stronom wpływ na kształtowanie zakresu opinii i materiału poddanemu badaniu, a znajomość treści postanowienia o dopuszczeniu dowodu umożliwia stronom, obrońcom i pełnomocnikom ustosunkowanie się do niego.

Analiza uprawnień oskarżonego (podejrzanego) do udziału w czynnościach procesowych stanowi swoistego rodzaju czynność przygotowawczą przed podjęciem się przez niego aktywnej obrony w postaci składania wyjaśnień, stąd należało poświęcić temu zagadnieniu kilka uwag⁴⁷.

Streszczenie:

Artykuł stanowi krótkie omówienie problematyki uczestnictwa oskarżonego w czynnościach procesowych. Autorka porusza w nim nie tylko kwestię samej obecności oskarżonego podczas trwania czynności procesowych, ale odnosi się także do możliwości zadawania pytań przez oskarżonego i wnoszenia uwag co do sposobu czy zakresu prowadzonej czynności oraz omawia kwestie natury prawnej towarzyszące przedmiotowemu zagadnieniu.

Słowa kluczowe: oskarżony, prawa oskarżonego, postępowanie przygotowawcze, czynności procesowe, wyjaśnienia oskarżonego.

Summary:

This article presents a brief description of the problem of the participation of the person prosecuted in the procedural acts in legal proceedings. The author points out not only the prosecuted's presence during legal proceedings but also his or her possibility to ask questions, or to comment on the way or the range of the procedural acts. Apart from that, the author discusses the issues related to the legal nature of the problem.

⁴⁴ M. Błoński, *Wyjaśnienia oskarżonego...*, op. cit., s. 113–114.

⁴⁵ T. Grzegorzczak, J. Tylman, op. cit., s. 656.

⁴⁶ W. Grzeszczyk, op. cit., s. 299.

⁴⁷ M. Błoński, *Wyjaśnienia oskarżonego...*, op. cit., s. 162.

Keywords: prosecuted person, right of prosecuted person, procedural acts, preparatory proceedings, explanations of prosecuted person.